

Filó Mihály*

A megbízhatósági vizsgálat és az akaratszabadság – Gondolatok a büntetőjog emberképéről

Bevezető gondolatok

A Jubiláns munkásságában kiemelkedő jelentőségű a bűnösségi elv hanyatlásának bemutatása.¹ Mértékadó írásai szerint azt a tendenciát figyelhetjük meg napjainkban, hogy az egyéni felelősség és azzal együtt a bűnösség elve regresszióban van.² Álláspontja szerint nehezen tartható a büntetőjog pszichologizáló, szubjektívizáló szemlélete, amely „az emberi tudat és psziché megismerhetőségének hipotézisére építve bizonytalan vélelmekből épít védfalat a bűnösségi ítélet köré”.³ Tézisének igazolására idézi Andrew Ashworth megállapítását is: „A büntetőjognak már döntően a sérelmek megelőzésére kell összpontosítania, ezért a tudati elem a modern államok nagy anonim közösségeiben nem megfelelő kiindulópont. A bűnösség szerepe helyesen az exculpációban, és nem a felelősség megállapításában, az inculpációban van.”⁴

Jelen tanulmányban a Jubiláns fenti gondolataira reflektálunk az úgynevezett megbízhatósági vizsgálat büntetőjog-elméleti problémáinak vázlatos bemutatásával. Nem tekintjük célunknak az új jogintézmény alapjogi, büntetőjog-dogmatikai és kriminalisztikai problémáinak bemutatását, tekintettel egyrészt a területi korlátokra, másrészt arra, hogy a témakörben magyar nyelven is bőséges, elsősorban jogalkalmazási fókuszú irodalom áll rendelkezésre.⁵ A megbízhatósági vizsgálatokat – amelyeket a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény

* Adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar).

¹ Kis Norbert: *A bűnösségi elv hanyatlása a büntetőjogban*. Budapest, Unió, 2005.

² Andrew Ashworth: *Principles of Criminal Law*. Oxford, Oxford University Press, 1999. Idézi Kis Norbert: Gondolatok a bűnösségi elv hanyatlásáról. In Gellér Balázs József (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2004. 321–346. 323.

³ Uo., 322.

⁴ Uo., 323.

⁵ Dékány Balázs: A megbízhatósági vizsgálatok története: egy új jogintézmény útja. *Belügyi Szemle*, 64. (2016), 2. 67–67.

(a továbbiakban: Rtv.) 7–7/D. szakaszai és a 293/2010. (XII. 22.) Korm. rendelet 10–13. szakaszai szabályoznak – az erre törvényileg felhatalmazott Nemzeti Védelmi Szolgálat munkatársai végzik egyes kiemelt társadalmi fontosságú, úgynevezett védett szerv⁶ tagjai vonatkozásában a korrupciós kockázatok feltárása és megelőzése érdekében, annak ellenőrzésével, hogy az érintettek eleget tesznek-e hivatali, illetve munkaköri kötelezettségeiknek.

A törvény 7/A. § (2) bekezdése és a kormányrendelet 10. §-a értelmében a megbízhatósági vizsgálat elrendelhető nemcsak a védett szerv tagjával szemben, hanem a védett szerv valamely állománycsoportjához tartozó, meghatározott szolgálati feladatot teljesítő, az elrendeléskor még nem nevesíthető tagjával szemben is. A kormányrendelet 12. § (3) bekezdése szerint a vizsgálat módja nem járhat a vizsgálat alá vont személy megalázásával, becsületének, jó hírnevének sérelmével. Az eljárás lényege, hogy a munkaköri, illetve hivatali kötelezettség teljesítésének ellenőrzése érdekében a megbízhatósági vizsgálatot végző szerv a munkakör ellátása során a valóságban is előforduló vagy feltételezhető élethelyzeteket mesterségesen hoz létre. Olvasatunkban mindez nem jelent mást, mint a jogalkotó kivételes felhatalmazását a valóság modellezésére, ami a konkrét jogintézményen túlmutató büntetőjog-filozófiai problémákat vet fel.

Rövid eszmefuttatásunkkal ezért arra kívánunk rámutatni, hogy az állam képviselőjében eljáró bűnüldöző – mint *agent provocateur* – a potenciális elkövetőt ismeretelméleti szempontból valójában természettudományos értelemben vett kísérletnek veti alá,⁷ hogy megbizonyosodhasson annak társadalomra veszélyességéről. Ennek érdekében hipotézist állít fel, amelyet az empirikus tudományokra jellemző módszerekkel törekszik igazolni. A megbízhatósági vizsgálattal kapcsolatos alapjogi kételyek így végső soron párhuzamba állíthatók az intézmény episztemológiai problémáival, illetve szimptomatikusan jelzik a jogállam erózióját és a büntetőjog emberképének a természettudományok fejlődéséhez köthető változásait.

Determinizmus és indeterminizmus a büntetőjogban

A szabad akarat vagy az akaratszabadság leginkább filozófiai kategória, amely Platónról Ludwig Wittgensteinig végigvonul az európai gondolkodás történetén.⁸

⁶ A 293/2010. (XII. 22.) Korm. rendelet 1. melléklet 13. pontja szerint idetartoznak többek között a felsőoktatási intézmények is.

⁷ William R. Shadish – Thomas D. Cook – Donald T. Campbell: *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Generalized Causal Inference*. Boston, Houghton Mifflin, 2002. 14.

⁸ Földesi Tamás: *Az akaratszabadság problémája*. Budapest, Gondolat, 1960. Idézi Mészáros Ádám: Akaratszabadság a büntetőjogban és annak a bűnrészességgel kapcsolatos összefüggései.

A büntetőjogi felelősség kérdései szükségszerűen érintkeznek az akarat szabadsággal, a büntetőjog-tudományban – így a cselekmény, de mindenekelőtt a bűnösség tanában – rendre megjelennek a determinista és az indeterminista álláspontok közötti filozófiai viták főbb vonalai.

A büntetőjogi felelősségre vonás elengedhetetlen feltétele, hogy az akarat szabadság kérdésében állást foglaljunk. A klasszikus büntetőjogi iskola, a felvilágosodás eszményeinek megfelelően, a szabad akarat tanát vallja. „Az akarat az eszes lény oksága” – írta Immanuel Kant –, amely szemben áll az ésszel nem bíró lények okságával, a természeti szükségszerűséggel.⁹ Ezt a szellemi rendszert, amely az aufklérista individuális etikán alapult, testesítette meg még a 20. század közepén is a legfőbb német bírói fórum, a Bundesgerichtshof (BGH) 1952-es döntése a bűnösség alapjairól, ami a nemzetközi jogirodalomban jelentős karriert futott be:

„A büntetés bűnösséget feltételez. A bűnösség felróhatóságot jelent. A bűnösség megállapításával azt jelentjük ki, hogy a tettes a jogtalant választotta, holott dönthetett volna a jogos mellett is. [...] Az ember szabad, felelős és erkölcsös önrendelkezéseként csak akkor dönthet a jogszerű mellett, ha azt meg tudja különböztetni a jogtalanságtól. Erre pedig az képes, aki erkölcsi ítélőképességénél fogva felismeri a tett jogtalanságát, nem jogtechnikai értelemben, hanem a saját gondolatvilágának megfelelő értékrendszerben.”¹⁰

Az emberi akarat szabadság megítélésében Mészáros Ádám Max Planck gondolatára hívja fel a figyelmet:

„Az idegen akarat kauzálisan kötött, más ember minden akarat cselekvése, legalábbis elvben, mint az oksági törvény szükségszerű következménye, megérthető és részleteiben előre meghatározható. A megfigyelő intelligenciájától függ, hogy ez gyakorlatilag mennyiben valósítható meg. Saját akaratunk ezzel szemben csak múltbéli cselekvéseinkre nézve ismerhető meg kauzálisan, jövőbeli tetteink szempontjából szabad, saját akarat cselekvéseinket pedig lehetetlen, a mégoly magas képzettségű intelligencia számára is, tisztán az értelemből, környezetünk jelen állapotából és befolyásaiból levezetni.”¹¹

A negligencia problémáit vizsgáló objektivista felelősségi tanok, a más tettéért való vikárius és kollektív felelősség vagy a szervezetek büntethetőségének téte-

Kontroll, 2. (2004), 1. 30–47., 30.

⁹ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Budapest, Gondolat, 1991. 81.

¹⁰ BGHSt 3, 78.

¹¹ Max Planck: *Válogatott tanulmányok. Az új fizika világképe*. Ford. M. Zemplén Jolán. Budapest, Gondolat, 1965. 253.; idézi Mészáros i. m. (8. lj.) 38.

lei kétségekívül a determinista teória megerősödését jelentik. Kétségtelen, hogy a „büntetőjog narcisztikus individualizmusa” nem vesz tudomást a „modern ember extradeterminált állapotáról”. Kis Norbert szerint: „Az európai büntetőjogokban fokozatosan hajolnak meg a dogmatika klasszikus tételei, és körvonalazódik uniformizált intézményekkel egy közös alkotmányos peremhatár köré az európai országok büntetőjoga.”¹² A bűnösségi elv hanyatlása egy olyan társadalomképet tükröz, amelyben a technika és a szervezettség fejlődésével az emberi hiba kockázata aránytalan veszélyeket hordoz magában, emellett a szervezeti hatalom megerősödése a felelősség formáinak újragondolását vonja maga után.¹³ Friedrich-Christian Schroeder hasonlatával élve, az objektív felelősség iskola-példája Csernobil tragédiája.¹⁴

A felelősség újragondolása ezért voltaképpen az ipari-termelési forradalmak sorozatának következménye, amely az emberi környezet formálhatóságát hozza magával. Ugyanebben a társadalomban viszont lejátszódik „a harmadik ipari forradalom”, a biológia forradalma is, ami magának az emberi lénynek a formálhatóságára ad lehetőséget. Ez a változás együtt jár az önrendelkezési jog, az autonómia felértékelődésével egyrészt azáltal, hogy az autonómia gyakorlásának tényleges határai szinte elképzelhetetlenül kitágulnak, másrészt azáltal, hogy a kitágult formálhatósági horizonton az egyén garanciákat vár az önmagával kapcsolatos döntéseinek – tehát végső soron a szabad akaratának – védelmében. Az ember létfeltételeit alapjaiban megváltoztató ipari forradalmak sora után az élettudományok revolúciója magát az emberi lényt formálja át.¹⁵ Éppen ezért elengedhetetlen a folyamatosan tárguló cselekvési horizont etikai és jogi vizsgálata,¹⁶ különös tekintettel az idegtudományok terén tapasztalható fejlődésre.¹⁷

Az emberi agyműködés mélyebb megismerésével ugyanis ismét megkérdőjeleződik az akarat szabadság létezése: „Kiemelendő gondolat, hogy a cselekedetek feletti kontroll összefonódik a szabad akarat filozófiai kérdésével is, és ha belegondolunk, hogy az idegtudomány alapján végső soron minden cselekedet neurológiailag meghatározott, akkor beszélhetünk-e egyáltalán szabad akarat-

¹² Uo., 324.

¹³ Uo., 323.

¹⁴ Friedrich-Christian Schroeder: *Verbrechenslehre und Menschenbild*. In Friedrich-Christian Schroeder: *Beiträge zur Gesetzgebungslehre und zur Strafrechtsdogmatik*. Heidelberg, C. H. Müller, 2001. 85–89., 87.

¹⁵ Severin Mosch: *Schuld, Verantwortung und Determinismus im Strafrecht: Eine Grundlegung unter Bezugnahme auf die Neurowissenschaften*. Marburg, Tectum, 2018. 13.

¹⁶ Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2021.

¹⁷ Walter Schaupp – Johann Platzer (szerk.): *Der verbesserte Mensch. Biotechnische Möglichkeiten zwischen Freiheit und Verantwortung*. Baden-Baden, Nomos, 2020.

ról, vagy determinizmus uralja cselekedeteinket?”¹⁸ Hasonló paradigmaváltást figyelhettünk meg a büntetőjog történetében már a 19. és 20. század fordulóján is, amikor a filozófiában, majd a büntetőjogban is megingott a felvilágosodás és a német idealizmus dogmája, az indeterminizmusba, a szabad akaratba vetett feltétlen hit. Az ember, mint minden más jelenség, az okság törvényeinek alávetve létezik, és a klasszikus, tettek központú büntetőjogi gondolkodás helyét a századfordulótól átvették a tettesre mint a bűncselekmény „okára” fókuszáló elméletek.

A személyi társadalomra veszélyesség reneszánsza: a „*neuroimaging*”

Milyen következményekkel járhat az új determinizmus a felelősségtanra nézve? A fősodratú német jogirodalom három lehetséges jogfejlődési irányt vázol fel az alábbiak szerint.¹⁹ Elsőként elképzelhető, hogy az idegtudomány változásai nyomán nagyobb jelentőséghez jutnak majd a bűnösséget kizáró vagy korlátozó okok, a kóros elmeállapothoz hasonló büntethetőségi akadályok kodifikálásával. Ez szakkérdésként főként az elmeszakértői gyakorlat tendenciáit alakítaná át. Másodsorban elgondolható az is, hogy az emberi cselekvés multikauzális, komplex jelenség, amelyben ugyan fontos szerepet játszanak az idegrendszer és az elmeműködés sajátosságai, szociáletikai szempontból nem lehet lemondani a szabad akarat tanáról és az azon nyugvó jogi felelősségi formákról. Végül harmadik lehetőségként az is felmerül, hogy a bűnösség fogalmát idegtudományi kategóriák váltják fel.

Ez utóbbi radikális gondolat tetten érhető volt már a századelőn is, amikor a büntető igazságszolgáltatást a pszichiátriai kórházak mintájára kívánták átalakítani, amelyekben elkülönül a társadalomra veszélyes elkövető felismerése (diagnózis) és lélekgyógyászati eszközökkel történő kezelése (terápia). Hasonló igényt fogalmazott meg már Franz von Liszt is, amikor a megjavíthatatlan bűnözők ártalmatlanná tételét követelte, a szociális létezésre alkalmatlan individuumok mesterséges szelekcióját, Rudolf von Jhering mondatát idézve: „A természet kivetí önmagából azokat, kik ellene vétkeznek, az állam pedig a börtönbe veti őket.”²⁰ Thomas Hillenkamp szerint az idegtudományok fejlődésének további lehetséges következménye, hogy az elkövető gondolatvilága transzparenssé, átláthatóvá

¹⁸ Domán Augustza: *A beszámítási képesség a büntethetőségi akadályok rendszerében*. Doktori értekezés, Budapest, PPKE, 2019. 225.

¹⁹ Thomas Hillenkamp: Hirnforschung, Willensfreiheit und Strafrecht. Versuch einer Zwischenbilanz. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 127. (2015), 1. 10–96.

²⁰ Thomas Vormbaum: *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2009. 123–127.

válí a bűnüldözők számára.²¹ Az úgynevezett *neuroimaging* (agyi képalkotás) módszerei szerepet kaphatnak a bizonyítás során a szavahihetőség, a beszámíthatóság vagy akár a motívumok feltárásában. Az emberi elme így „nyilvános térre”, bizonyítási eszközzé változhat a büntetőeljáráásban. Ennél messzemenőbb következtetést von le Klaus Günther, amikor azt feltételezi, hogy az agyi funkciók preventív célú vizsgálatával a hatóságok akár a potenciális elkövetők még meg sem kezdett bűncselekményeit is megelőzhetnék, így a büntető igazságszolgáltatás fő feladata a „veszélyes elmék” megfigyelésében és gyógyításában állna. A nézet kritikussai mindenesetre azzal érvelnek, hogy ha ez a szcenárió valóban lehetségessé válna, akkor olyan büntetőjogi disztópia valósulna meg, amelyben az igazságosság alapvető kategóriáit is felülírná a jövő ököljoga, amelyben a jog az „erősebb elmék” szolgálja.²²

Az idegtudományok fentebb vázolt fejlődési trendjei álláspontunk szerint a személyi társadalomra veszélyesség elgondolása reneszánszához vezetnek.²³ A tettefelelősség egyre inkább háttérbe szorul, a jogág az úgynevezett preventív büntetőjog megjelenésével Németh Imre szerint:

„egyre inkább az ontológiai értelemben vett cselekményt megelőző magatartásokra reagál. Helyesebb ezt az irányváltást a prevenciós büntetőjogból a preventív büntetőjogba történő átmenetnek nevezni. A büntetőjog funkcióváltásai tehát kihatással voltak az állami büntetőhatalom legitimációjára is: a preventív büntetőjog a potenciális veszélyforrásokat, a lehetséges ellenségeket célozza, mielőtt azokból materiális sértő cselekmények valósulhatnának meg.”²⁴

A társadalomra veszélyesség a hazai jogirodalomban egészen a közelmúltig jogalkalmazói értelemben is használatos volt. E körben tárgyalható az elkövető társadalomra való veszélyessége, az úgynevezett személyi társadalomra veszélyesség is. Földvári József a társadalomra veszélyességet azonosítja a jogellenesség fogalmával, amely alatt nem egyszerűen formális jogszabályba ütközést ért, hanem jogrendellenességet.²⁵ A bűncselekményt objektív jellegű ismérveként tárgyalja, de elismeri a szubjektív társadalomra való veszélyességet is: „A társadalomra veszélyes cselekményben lép ki a külvilágba a személyben rejlő társadalomra veszélyesség.”²⁶

²¹ Hillenkamp i. m. (19. lj.). 90.

²² Klaus Günther: Hirnforschung und strafrechtlicher Schuldbegriff. *Kritische Justiz*, (2006), 2. 116–132. 131.

²³ Bócz Endre: *A személyi társadalomra veszélyesség*. Budapest, KJK, 1983.

²⁴ Németh Imre: A büntetőjog paradigmaváltása a 21. század hajnalán. In Kóczy László (szerk.): *Új Nemzeti Kiválóság Program 2017/2018*. Győr, SZE, 2018. 325–340., 333.

²⁵ Földvári József: *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris, 2006. 82.

²⁶ Uo., 79–81.

Hasonlóan, bár mérsékeltabb formában jelenik meg ez az elgondolás Tokaji Géza monográfiájában is: „A cselekmény és a személyiség sajátos összefüggéséből következik az is, hogy a cselekményben a személyiség tükröződik ugyan, de egy-egy cselekményben nem a teljes személyiség. Az elkövető személyiségének összegzésére csupán az elbírálás tárgyát képező cselekmény vizsgálatát követően kerülhet sor.”²⁷ Ebben a szemléletben nyilvánvaló, hogy a biztonság érdekében minél korábbi intervencióra van szükség – a büntetőjogi fellépés már a gondolatok szintjén megjelenhet. A *Digestában* írt ősi alapelv (*cogitationis poenam nemo patitur*)²⁸ érvényessége egyre inkább megkérdőjeleződni látszik, ahogy az „idegtudományi determinizmus” mint a biologizmus új formája megjelenik a büntetőjog-tudományi paradigmában. Az elkövető személyében rejlő társadalomra veszélyesség új értelmet nyer az emberi gondolkodás törvényszerűségeinek mélyebb megismerésével.

A megbízhatósági vizsgálat mint tudományos kísérlet

A természettudományos szemlélet büntetőjogi alkalmazására az úgynevezett megbízhatósági vizsgálatokat mutatjuk be példaként. Ennek során a feddhetetlenséget (integritást) mesterségesen létrehozott (megrendezett) élethelyzetben vizsgálják, vagyis – visszatérve a természettudományok gondolati modelljére – a Nemzeti Védelmi Szolgálat munkatársai kísérletet végeznek egy hipotézis igazolására. A hipotézis abban áll, hogy a vizsgálat alá vont személyben magasabb korrupciós (vagy más jellegű) kockázat rejlik. A kísérlet (*experimentum*) – amelyet a jelen tanulmányban hangsúlyozottan nem büntetőjog-dogmatikai (stádiumtani) értelemben használunk – a tudományelmélet központi fogalma, a tudományos megismerés alapvető módszertani eszköze, olyan eljárás, amely a tudományos modelleket hasonlítja össze a valósággal. A kísérlet tudománytörténetéről, a verifikáció és a falszifikáció problémáiról könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, ennek bemutatása azonban nem lendítené előre gondolatmenetünket.²⁹

A büntetőjog-elmélet szempontjából azt szükséges kiemelnünk, hogy „a kísérleti szituációban a kísérletező választja ki a vizsgált rendszert, majd bizonyos környezeti hatásokat teremt, illetve enged érvényre jutni. Vagyis a kísérletező uralja a kísérleti helyzetet, eldönti, hogy számára milyen szempontból érdekes a valóság adott része – és nem hódol neki. Használja a valóságot, nem szemléli.”³⁰

²⁷ Tokaji Géza: *Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez*. Szeged, Hungaria, 1972. 5.

²⁸ *Digestes* 48.19.18.

²⁹ Ropolyi László: Bevezetés: mi a tudományfilozófia? In Ropolyi László (szerk.): *Bevezetés a tudományfilozófiába*. Budapest, ELTE, 2013. 1–23.

³⁰ Uo., 13.

A kísérlet lényege abban áll, hogy a kísérletező tesz valamit, majd megfigyeli a tett következményeit. Ebből a szempontból hasonló struktúrát mutat a büntetőjogi gondolkodás okozatossági modelljeivel. Ahogy minden természeti esemény egy kauzális lánc eredménye, úgy a bűncselekmény is az ok-okozat logikai rendjén jön létre. A büntetőjog azonban szükségszerűen szűkebb határok között keresi az okozati összefüggést, mint a természettudományos módszerrel dolgozó kutató, és arra korlátozódik, hogy a büntetőjogilag még releváns okokat kiválassza.

Ezek az okok nem azonosak minden emberi magatartással, amelyek a bűncselekmény megvalósulásához vezetnek, csak azokkal, amelyek a tényállás szempontjából jelentős okfolyamot közvetlenül elindítják. Látni kell azonban, hogy a tényállás és a tényállásszerű eredmény nem természetes entitás, hiszen ezeket maga a jog határozza meg. A megbízhatósági vizsgálatot végző bűnüldöző tehát kísérleti helyzetet hoz létre, tervszerűen avatkozik egy jelenségbe, a változókat ellenőrzése alatt tartja. A kormányrendelet 12. § (1) bekezdése értelmében a vizsgálat érdekében kialakítandó élethelyzetnek olyannak kell lennie, hogy az a vizsgálattal érintett személy intézkedési, eljárási kötelezettségét vonja maga után. A kialakított élethelyzet nem korlátozhatja a vizsgálattal érintett személy döntési szabadságát az intézkedés módjának, az eljárás rendjének megválasztásában. Nem vitatható, hogy a kísérleti szituáció, ontológiai értelemben, ok-okozati kapcsolatban áll a vizsgálat alá vont személy provokált normasértő magatartásával.

Azonban fel kell tenni a kérdést, hogy a fenti kísérlet eredménye kiállná-e a verifikációs eljárások próbáját. A tudományfilozófia ugyanis ismeri az úgynevezett kvázikísérlet fogalmát is, amelyet az különböztet meg a valódi kísérletektől, hogy a kísérlet alanyait nem véletlenszerűen, hanem valamilyen tulajdonságuk alapján választjuk ki, így felmerül a manipuláció lehetősége.³¹ Nyilvánvaló, hogy a megfigyelték körét a hatóságok nem randomizált módon, hanem akár jogszabályi, akár kockázatkezelési szempontok alapján választják ki. Az ily módon szelektált kísérleti alanyok ezért eleve bizonyos preferált tulajdonságokkal rendelkeznek, ami a vizsgálat eredményének objektivitását veszélyezteti.

Ez a módszertani hiányosság korrigálható lenne ugyan a kísérleti kontroll empirikus tudományokban használatos eszközeivel, azonban a megbízhatósági vizsgálat alá vonandó személyek köréhez – mint kísérleti csoporthoz – az eljáró szervek értelemszerűen nem rendeltek pozitív vagy negatív kontrollcsoportot, amelyeken megfigyelhető lenne, hogy ugyanabban a kialakított élethelyzetben vagy egy különböző élethelyzet esetén bekövetkezne-e a normasértés. Episztemológiai értelemben így a megbízhatósági vizsgálat inkább megfigyelésnek tekinthető, mint kísérletnek. A tudományfilozófia alapvető megállapítása szerint azon-

³¹ Shadish–Cook–Campbell i. m. (7. lj.) 14.

ban a megfigyelések egyrészt „elmélettel terheltek”,³² másrészt nem szakíthatók el a megfigyelő sajátos nézőpontjától, ezért a megfigyelő előfeltevései, elvárásai lerontják a megfigyelés eredményének objektivitását. Werner Heisenberg szerint:

„A valóságban pontosan az ellenkezője szokott történni: az elmélet határozza meg, mi az, amit megfigyelhetünk. [...] A megfigyelni kívánt jelenség bizonyos módon hatással van a megfigyelő apparátusra. Ennek eredményeképpen további folyamatok játszódnak le az apparátusban, amelyek végül – bonyolult úton – érzéki benyomásokat keltenek a megfigyelőben, aki ezek alapján rögzíti tudatában a jelenséget.”³³

Szintén érdekes büntetőjogi párhuzamokat mutat az *experimentum crucis* fogalma, „azaz egy olyan döntő kísérlet létezése, amely képes lenne végérvényesen kiválasztani azt az egyet a rivális elméletek közül, amelyik helyes, miközben az összes többi cáfolja”.³⁴ A büntetőeljárás hasonlóképpen megismerési folyamatként értelmezhető, amely az egyetlen igazolható teória bizonyítására törekszik – ez a döntés jelenik meg a bűnösséget megállapító vagy felmentő ítéletben. Kétséges azonban, hogy a megbízhatósági vizsgálat teljesíti-e a fenti kritériumokat. „Minden olyan esetben, amikor azt gondoljuk, hogy egy kísérlet döntő volt, és megcáfolt egy adott elméletet, láthatjuk, hogy számos kortárs továbbra is kitartott a régi elmélet mellett, és a kísérletet nem tekintette döntőnek. Gyakran azzal érveltek, hogy a kísérlet nem kívánt végeredménye pusztán a nem megfelelő kivitelezés következménye volt.”³⁵

Ismeretelméleti elemzésünk végkövetkeztetéseként arra jutunk, hogy a metodikai hiányosságok miatt a megbízhatósági vizsgálat alapján nem tehetünk olyan verifikálható megállapításokat, amelyek kiállnának a természettudományos bizonyítás próbáját. Noha a pozitívista-determinista gondolkodás mintázatai egyre inkább hangsúlyossá válnak a büntetőjogban, a felmerülő módszertani problémák miatt az új szemlélet inkább a jogállami garanciák eróziójához járul hozzá.

³² Szegedi Péter: A posztpozitívista tudományfilozófiák változatai. In Ropolyi i. m. (29. lj.) 34–59.

³³ Werner Heisenberg: *A rész és az egész*. Budapest, Gondolat, 1975. 89–90.; Szegedi i. m. (32. lj.) 36.

³⁴ Láng Benedek: Miért nem lehet a mágia elméleteit kísérleti úton falszifikálni? *Magyar Filozófiai Szemle*, 55. (2011), 4. 136–152.

³⁵ Uo., 150.